

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ВИКРАДЕНЬ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

У статті визначені та проаналізовані особливості ситуацій, які виникають на початковому етапі розслідування викрадень бюджетних коштів. Надається класифікація первинного матеріалу, на основі яко порушується кримінальна справа. Розглядається система слідчих дій та оперативно-розшукових заходів (тактичних операцій), що є найбільш, оптимальні для вирішення завдань слідчих ситуацій, які виникають при розслідуванні викрадень бюджетних коштів.

Ключові слова: економічні злочини, викрадення, бюджетні кошти, слідчі ситуації, кримінальна справа.

В статье определены и проанализированы ситуации, которые возникают на первоначальном этапе расследования хищений бюджетных средств. Дается классификация первичного материала, на основе которого возбуждается уголовное дело. Рассматривается система следственных действий и оперативно-розыскных мер (тактических операций), которые являются наиболее оптимальными для разрешения задач, возникших при расследовании хищений бюджетных средств.

Ключевые слова: экономические преступления, хищения, бюджетные средства, следственные ситуации, уголовное дело.

In article situations, which cart-nikajut at an initial stage of investigation of plunders of budgetary funds defined and analysed. Classification of a primary material is given, on the basis of koto ro th criminal case is raised. The system of sledstven th actions and operatively-search measures (tactical operations) is considered, to-ortye are the optimal for the permission of problems, has arisen-shih at investigation of plunders of budgetary funds.

Key words: economic crimes, plunders, budgetary funds, investigatory situations, criminal case.

Розслідування будь-якого злочину відбувається під впливом тих чи інших обставин, які відбивають хід та стан як провадження окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, так і розслідування в цілому. Сукупність цих обставин утворюють обстановку, в якій здійснюється розслідування у кримінальній справі, яка в криміналістиці одержала назву слідчої ситуації.

При розслідуванні викрадень бюджетних коштів можуть виникати різноманітні слідчі ситуації, як на етапі порушення кримінальної справи, так і на наступних етапах розслідування. На наш погляд, слідчі ситуації початкового етапу розслідування викрадень бюджетних коштів несуть основне інформаційне та організаційно-методичне навантаження у побудові методики розслідування даної категорії злочинів, визначають динаміку, структуру та особливості подальшого етапу розслідування, що і обумовлює актуальність статті.

В криміналістичній літературі питанню слідчої ситуації, приділялась значна увага такими вченими як Л. Я. Драпкін, Р. С. Белкін, І. А. Возгрін, І. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкін, Є. П. Іщенко, В. А. Образцов, М. А. Селіванов, О. Г. Філіпов, В. Г. Танасевич, В. К. Лисиченко, В. Ю. Шепітько, Т. С. Волчецька, С. В. Велика-

нов, В. К. Гавло, Б. Є. Лук'яничков та іншими. Не маючи на меті докладно аналізувати наявні погляди науковців криміналістів щодо сутності слідчих ситуацій, зазначимо, що поза залежністю від тієї чи іншої структури вони поділяються на типові та конкретні (індивідуальні) слідчі ситуації. Як відзначається в криміналістичній і спеціальній літературі конкретні ситуації здебільшого носять окремо специфічний характер, тому що дають уявлення про стан розслідування у визначений відрізок часу; типовим же ситуаціям властивий загальний характер – вони продукт узагальнення слідчої і оперативної практики. Одні з них характерні для визначеного виду злочинів, інші – для конкретного етапу розслідування.

При побудові методик розслідування окремих видів злочинів може бути використане поняття типової слідчої ситуації як сукупності інформації (доказів та оперативно-розшукових відомостей), яка найбільш характерна для певного етапу розслідування у кримінальних справах окремих категорій¹. У зміст цього поняття, таким чином, можна включити всі обставини, які визначають мету і завдання розслідування на певному його етапі. Такими обставинами можуть бути вихідна інформація про подію злочину та інші обставини, що підлягають доказуванню по кримінальній справі; інформаційні та інші умови й можливості розслідування злочину; досвід та знання слідчого тощо. Формування переліку типових слідчих ситуацій для кожного етапу розслідування робить більш чіткою структуру відповідної методики розслідування.

Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування викрадень бюджетних коштів визначаються з урахуванням характеру первинного матеріалу, на основі якого порушується кримінальна справа. Саме в цьому матеріалі і знаходяться ті дані, які є основою для складання слідчих ситуацій цього етапу. Узагальнення кримінальних справ, порушених за ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК України, предметом якого виступають бюджетні кошти дає підстави для виділення наступних типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування.

1. *Кримінальна справа порушена на підставі матеріалів ревізії (перевірки), проведеної контрольно-ревізійною службою.*

Характерною рисою цієї слідчої ситуації є те, що існує певна невизначеність вихідної інформації, на підставі якої формується і яка складає фактичну основу змісту слідчої ситуації. Як правило, в матеріалах перевірки не завжди встановлений склад конкретного злочину, а вказується лише на порушення обставин фінансово-господарської діяльності, що дає підстави для юридичних висновків; нерідко в матеріалах, що подаються слідчому, відсутні відомості про причетність конкретної службової особи до вчинення порушень, встановлених перевіркою. Хоча специфіка зловживань в бюджетній сфері обмежує коло осіб, які можуть бути причетними до вчинення злочину. Ними можуть бути лише службові особи, які мають повноваження по розподілу та використанню бюджетних коштів, або особи у повноваження яких входить обов'язки по оформленню документації з отримання бюджетних коштів.

Ця ситуація характеризується й тим, що порушення кримінальної справи за матеріалами ревізії, проведених контролюючими органами, зазвичай не є несподіваними для зацікавлених осіб, оскільки особи, відповідальні за виявлені у них порушення, як правило, приймають участь у проведенні ревізії, дають ревізорам пояснення з приводу виявлених порушень. До початку розслідування вони достатньо обізнані про виявлені порушення та мають можливість прийняти заходи щодо приховання слідів злочину, знищенню доказової інформації.

В зазначеній ситуації тактичними завданнями слідчого є: 1) вивчення кількісного та змістовного складу матеріалів ревізії та перевірка її результатів процесуальними засобами (визначення кола потрібних слідству документів і місць їх знаходження та обрання найбільш оптимальних засобів одержання документів (віймка, витребування, обшук); забезпечення збереження необхідних документів, що підтверджують обставини злочину); 2) одержання інформації про обставини злочину від підозрюваного; 3) одержання інформації, про обставини, що мають значення для справи, від свідків злочину; 4) вирішення питань, які потребують спеціальних знань (перевірка фінансово-господарської діяльності установ, організацій, підприємств, з якими використовувались господарські зв'язки при скоєнні злочину; призначення судових експертів).

Аналіз слідчої практики дозволяє зробити висновок, що найбільш оптимальним для вирішення завдань розглядуваної слідчої ситуації є проведення наступної системи слідчих дій та оперативно розшукових-заходів (тактичних операцій):

1) *Тактична операція, спрямована на вивчення кількісного та змістовного складу результатів ревізії та перевірка її результатів процесуальними засобами.*

Вивчення кількісного складу документів дозволить встановити необхідність проведення витребування, віймок документів, які потрібно отримати на першочерговому етапі, проведення обшуків. Вивчення змістовного складу документів направлено на з'ясування їх інформаційної цінності стосовно встановлення обставин, що мають значення для справи; на визначення послідовності та тактики проведення подальших слідчих і інших дій.

Вивчення матеріалів слід починати з акту документальної ревізії. Саме на підставі цього документу приймається рішення про порушення кримінальної справи та визначається подальший хід розслідування. Тому для визначення інформаційної цінності акту ревізії стосовно встановлення обставин, що мають значення для справи, необхідно проконсультуватися з фахівцем або особою, яка проводила перевірку. Роз'яснення ревізором окремих положень представлених матеріалів ревізії має на меті одержання додаткової орієнтуючої інформації про: 1) загальні правила ведення бухгалтерського обліку; 2) порядок ведення бухгалтерського обліку та інших операцій на даному підприємстві (організації); 3) функціональні обов'язки посадових осіб і службовців даної бюджетної установи; 4) недоліки в організації діяльності установи, що сприяють розкраданням, вчиненню інших економічних злочинів.

До документів, які слід вивчити на початковому етапі розслідування слід віднести такі, що встановлюють специфіку функціонування бюджетної установи (установчі угоди, довідки про включення до реєстру підприємств, яким надається державна підтримка, довідка про включення у єдиний реєстр підприємств та організацій України та ін.). Аналіз таких документів дозволить встановити не тільки форму власності установи але й дані про порядок фінансування, про можливість розпоряджатися доходами, отриманими від здійснення господарської діяльності.

Особливо слід підкреслити необхідність чіткого визначення обсягу і характеру службових повноважень розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, повноважень осіб, які мають право підпису документів щодо отримання коштів з бюджету. Такі повноваження можна визначити, виходячи зі змісту посадових інструкцій, установчих документів, розпоряджень про призначення на посаду.

Слід враховувати, що з початку розслідування існує велика вірогідність знищення або приховування документів, які використовувалися при вчиненні викра-

дення бюджетних коштів. З метою запобігання необхідно: 1) встановити, які документи були використані для отримання бюджетних коштів (первинні документи, рахунки фактури, акти прийомки виконаних робіт, платіжні доручення, договорів купівлі-продажу продукції або товарів за бюджетні кошти, звіти про фінансові результати діяльності, касові документи, які слугують відображенням операції, пов'язані з рухом коштів та ін.); 2) встановити місцезнаходження документів; 3) обрати найбільш оптимальні засоби одержання документів 4) провести витребування, виїмку, обшук документів; 5) провести слідчий огляд документів – речових доказів, а також документів, що з якихось причин не були оглянуті під час виїмки або обшуку; 6) вивчити зміст вилучених документів і перевірити дані, які містяться в них.

Визначення місць знаходження потрібних слідству документів полягає у проведенні аналізу документів, що вже є в розпорядженні слідчого. Для цього слідчий може використовувати знання обізнаних осіб, заходи організаційного характеру, а в окремих випадках, проведення комплексу ОРЗ.

У систему слідчих дій може бути включеним також огляд комп'ютерної техніки, якщо бухгалтерський облік ведеться у автоматизованій формі з використанням програмного забезпечення. Слідова картина в даних випадках має більшу специфіку: сліди на комп'ютерних носіях, за допомогою яких злочинець скоїв злочин, можуть бути виявлені у файловій системі, оперативній пам'яті, апаратно-програмній конфігурації; поза носіями інформації (рукописні записи, виконані на принтері документи – коди доступу, текстів програм, рахунки операторів телефонного зв'язку; сліди на транзитних (комунікаційних) носіях; сліди в комп'ютерній системі; сліди на комп'ютерних засобах², тому до проведення цієї слідчої дії необхідно долучати спеціаліста.

Вилучені в ході виїмки чи обшуку документи підлягають огляду з метою з'ясування змісту, ознак підробки, встановлення відповідності нормативно-правовим вимогам. Для цього можна запросити як консультанта відповідного спеціаліста.

2) *Тактична операція, спрямована на одержання інформації про обставини, що мають значення для справи, від підозрюваного.* Як вже зазначалося, якщо справа порушується на підставі матеріалів ревізій, дії слідчого для винних осіб певною мірою є передбачуваними, оскільки між викриттям злочину та початком слідства проходить певний період часу, який дає змогу останнім підготуватися до обрання захисної лінії поведінки. Тому слідчому необхідно якомога швидко та якісно провести допит запідозрених осіб. В таких ситуаціях необхідно підготуватися до допиту, вивчити матеріали справи, що надасть змогу не тільки визначити коло питань, які необхідно з'ясувати при допиті підозрюваних, але й визначити коло осіб, яких необхідно допитати. Допит підозрюваного, особливо на первісному етапі, повинен бути об'ємним, торкатися всіх сторін злочинної діяльності, адже повторний допит з аналогічних питань може супроводжуватися одержанням неправдивих показань. Бажано запропонувати допитуваному підкріплювати свої показання посиланням на документальні, речові докази, з метою деталізації, підтвердження чи спростування отриманих показань.

3) *Тактична операція, спрямована на встановлення та одержання інформації про обставини, що мають значення для справи, від свідків злочину.* Особи, які підлягають допиту в якості свідків при розслідуванні викрадень бюджетних коштів, виявляються шляхом детального вивчення наявних документів, допитів

вже відомих суб'єктів, шляхом проведення оперативно-розшукових заходів. Свідками злочину у даній категорії кримінальних справ можуть виступати працівники бухгалтерії, казначейства, працівники підприємств, організацій з якими запідозрені особи мали господарські зв'язки, тощо.

4) *Тактична операція, спрямована на вирішення питань*, які потребують спеціальних знань полягає у: 1) призначенні додаткових ревізій фінансово-господарської діяльності бюджетних установ, у разі недостатності інформації чи протиріччя наявних матеріалів перевірки наданих контролюючими органами; 2) призначенні документальних ревізій в організаціях, на підприємствах з якими бюджетною установою укладались угоди, з метою перевірки законності укладання угод, одержання коштів, цільового використання наданих коштів; 3) призначенні судових експертиз. У випадках встановлення фактів привласнення або розтрати бюджетних коштів призначаються судово-економічна, судово-бухгалтерська, судово-фінансова експертизи. При виявленні документів з ознаками підробок призначаються техніко-криміналістична експертиза документів та почеркознавча експертизи. При скоєнні викрадень, у зв'язку з наданням (виконанням) робіт за бюджетні кошти має призначатись судова будівельно-технічна експертиза.

Як показало проведене дослідження така сукупність дій найбільш результативна для вирішення завдань, які необхідно виконати у даній ситуації. В рамках цієї сукупності результати, отримані з однієї слідчої дії, обумовлюють проведення наступних дій. В кожному окремому випадку послідовність слідчих дій, їх сукупність можуть змінюватись, що обумовлюється невідкладністю їх проведення з метою попередження знищення слідів злочину, першочерговістю отримання додаткової інформації, часом та іншими обставинами. У межах даної системи слідчих дій може виникнути необхідність проведення певних комплексів слідчих, організаційних дій, прийняття оперативно-розшукових заходів, що мають на меті вирішення завдань розслідування, які виникають в типових ситуаціях³, тобто тактичних операцій.

2. *Кримінальна справа порушена на підставі матеріалів перевірок, проведених за ініціативою правоохоронних органів (у тому числі на підставі матеріалів ОРД).* У цій ситуації існує оперативна інформація, яка найбільш повно характеризує виявлені факти викрадення бюджетних коштів, містить дані про осіб, причетних до злочину та підтверджує ці факти необхідними документами. Слідчому необхідно процесуальним шляхом закріпити інформацію, по тим фактам злочинної діяльності, яка міститься в матеріалах оперативних перевірок та пошук нових джерел інформації про злочин.

В указаній слідчій ситуації тактичними завданнями слідчого є: 1) оцінка інформації про обставини злочину, що знаходиться в одержаних матеріалах; 2) виявлення і фіксація матеріальних слідів злочину; 3) визначення напрямків початкових слідчих дій за допомогою інформації, що міститься в первинному матеріалі; 4) забезпечення збереження необхідних документів, що підтверджують обставини злочину; 5) одержання інформації, про обставини, що мають значення для справи, від свідків; 6) одержання інформації про обставини злочину від підозрюваного; 7) перевірка фінансово-господарської діяльності установ, організацій, підприємств, господарські зв'язки з якими використовувались порушниками бюджетного законодавства при скоєнні злочину; вирішення питань, які потребують спеціальних знань.

Головним завданням розслідування у такій ситуації є з'ясування обставин про подію злочину, спосіб та механізм злочину, повне коло причетних до викрадення

осіб, шляхом висунення слідчих версій та їх перевірки. Проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, головним чином, повинні бути несподіваними для запідозрених та зацікавлених осіб. Тому головною умовою є несподіваність та одночасність проведення першочергових слідчих та оперативно-розшукових заходів, направлених на виявлення та виймку документів, які містять сліди злочину, чорнових записів бухгалтерії. Необхідно попередити знищення, фальсифікацію документів та змову співучасників злочину. Успіх реалізації проведених заходів залежить від узгодженості та належної взаємодії виконавців цих заходів.

Ці задачі вирішуються за допомогою проведення типових комплексів слідчих дій та ОРЗ аналогічних вказаним при розгляді попередньої ситуації: 1) огляд, обшук в службових приміщеннях та виймка бухгалтерської документації; 2) призначення раптової перевірки фінансово-господарської діяльності установи; 3) слідчий огляд вилучених документів; 4) призначення криміналістичних експертиз документів з ознаками підробки; призначення судово-бухгалтерської, фінансової експертизи; 5) виймка та огляд комп'ютерної техніки, яка містить інформацію про фінансово-господарську діяльність та звітність підприємства; 6) допит працівників підприємства, яким за оперативними даними відомі обставини скоєного злочину; 7) допит осіб запідозрених у вчиненні викрадення; обшук за місцем проживання підозрюваних та накладення арешту на їх майно; 8) допит рідних та знайомих запідозрених осіб.

3. *Кримінальна справа порушена на підставі матеріалів проведеної прокурором під час перевірки стану додержання порядку використання бюджетних коштів.*

Дана ситуація характеризується тим, що під час перевірки додержання бюджетного законодавства проведеної прокурором встановлюються факти розкрадання, привласнення бюджетних коштів посадовими особами бюджетних установ. Нерідко такі перевірки проводяться за участю співробітників оперативних підрозділів та працівників КРУ, тому такі матеріали зазвичай містять повний перелік інформації про склад злочину.

В цій ситуації виникають наступні тактичні завдання розслідування : 1) вивченні кількісного та змістовного складу наявних документів; 2) оцінка інформації про обставини злочину, що знаходиться в одержаних документах, виявленні і фіксація матеріальних слідів злочину; 3) визначення напрямків початкових слідчих дій за допомогою інформації, що міститься в первинному матеріалі; 4) допит особи, котра проводила ревізію (перевірку) до порушення кримінальної справи; 5) призначення документальних ревізій (перевірок) слідчим; 6) визначення кола потрібних слідству документів і місць їх знаходження, обрання оптимальних засобів одержання документів; 7) одержання документів (виймка, витребування, обшук); 8) слідчий огляд документів; 9) вивчення одержаних документів; 10) забезпечення збереження необхідних документів, що підтверджують обставини викрадення; 11) допит свідків злочину; 12) допит підозрюваного; 13) перевірка фінансово-господарської діяльності установ, організацій, підприємств з якими були укладені угоди бюджетною установою на виконання робіт, надання послуг, закупівлю товарів; 14) призначення судових експертиз.

Комплекс типових слідчих дій в цій ситуації є аналогічними вказаним при розгляді ситуації, коли справа порушується на підставі матеріалів перевірок, проведених за ініціативною правоохоронних органів

В залежності від обставин конкретної кримінальної справи перелік слідчих дій у типових ситуаціях не є вичерпним, він може бути розширений. Типізація

слідчих ситуацій дозволяє: а) висунути найбільш обґрунтовані слідчі версії і визначити (скоректувати) напрями подальшого ходу розслідування у потрібному для справи напрямку; б) накреслити оптимальний набір слідчих та оперативно-розшукових дій і цілеспрямовану їх черговість з метою належного розвитку ситуації; в) звести до мінімуму число методичних рішень слідчого, основаних на пробах і можливих помилках⁴. Знання типових ситуацій дозволяє не тільки передбачити їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, але і вибирати такі тактичні прийоми, які є найбільш оптимальними⁵.

Розглянуті типові слідчі ситуації і відповідні головні напрями розслідування в багатьох випадках є умовними. Це пояснюється тим, що запропоновані системи слідчих дій, оперативно-розшукових заходів у значній мірі залежать від обставин конкретної кримінальної справи, індивідуальних особливостей ситуацій, випадкових факторів (хвороба чи раптова смерть підозрюваного, відмова від даних раніше свідчень, протидія розслідуванню). Тому можливі й інші алгоритми дій з розслідування вказаних типових ситуацій.

1. *Волубус А.Ф.* Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: [Монографія]. – Х.арків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – С. 169.
2. *Матусовский Г.А.* Методика расследования хищений: Учеб. пособие. – К.: УМК ВО, 1988. – С. 10.
3. *Усов А.И.* Судебно экспертное исследование компьютерных средств и систем: [Учебник] / А. И. Усов. – М.: Экзамен, 2003. – С. 36.
4. *Шепитько В.Ю.* Теория криминалистической тактики: [Монография]. – Х.: Гриф, 2002. – С. 13–14.
5. *Яблоков Н.П.* Следственные ситуации в методике расследования и их оценка // Вестник Московского университета. Сер. 11. Право. – 1983. – № 5. – С. 12–17;
3. *Матусовский Г.А.* Методика расследования хищений: [Учеб. пособие] / Г. А. Матусовский – Киев: УМК ВО, 1988. – 88 с.;
4. *Яблоков Н.П.* Следственные ситуации в методике расследования и их оценка / Н. П. Яблоков // Вестник Московского университета. Сер. 11. Право. – 1983. – № 5. – С. 12-17;
5. *Шепитько В.Ю.* Теория криминалистической тактики: [Монография] / В. Ю. Шепитько. – Харьков: Гриф, 2002. – 349 с.